

УДК 94 (477) «1917/1918»

М. О. Манько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**РЕГИОНАЛЬНА ЕЛІТА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ПЕРІОДУ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр.
ЗА ДАНИМИ МЕМУАРИСТИКИ**

Зроблено спробу проаналізувати на основі мемуарної літератури основні здобутки та прорахунки Катеринославської еліти періоду національно-визвольних змагань.

Ключові слова: національна еліта, еліта, інтелігенція, Мала Рада, «історична нація».

М. А. Манько

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭЛИТА ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ ПЕРИОДА
НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1917–1921 гг.
ПО ДАННЫМ МЕМУАРИСТКИ**

Сделана попытка проанализировать на основании мемуарной литературы главные достижения и просчеты Екатеринославской элиты в период национально-освободительной борьбы.

Ключевые слова: национальная элита, элита, интеллигенция, Малая Рада, «историческая нация».

М. О. Man'ko

Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University

**REGIONAL ELITE OF KATERINOSLAVSHCHINA PERIOD
OF THE NATIONAL-LIBERATION STRUGGLE OF 1917–1921
ACCORDING TO MEMOIRISTS**

During the creation of the national state, one of the most important things in Ukraine is still remains the overestimation of all overestimation of its own past history, studding of the ways of forming of the national elite in different periods of the Ukrainian history.

The investigations that today are devoted to the national liberation struggl of Ukrainian people (March 1917 – April 1918) presents the events in Ukraine.

The question about the formation and functioning of the national elite in context of fundamental changes in the Ukrainian society.

The main component in the estimation of the political situation is the analysis of competence of the state employes.

In this article it was made an attempt to analyse with the help of common concrete historical methods and in the light elitariestic theories of cultural scientific potential of the Ukrainian national elite together with the state building and to stress the common tendencies of the formation of the national elite during the national liberation struggle.

Key words: national elite, elite, intelligentsia, Small Soviet, «historical nation».

На початку другого десятиліття ХХІ ст. Україна зіткнулася із низкою викликів, які не були вирішені протягом попередніх етапів державотворення – наявність сформованого громадянського суспільства та відповідальної національної еліти, яка б вдало функціонувала на всіх щаблях влади. Тож сьогодні як ніколи актуально залишається вивчення функціонування та становлення еліт, особливо регіональних, на кожному із етапів становлення української держави. А тому мета даної статті – на основі мемуаристики виявити особливості функціонування регіональної еліти у період національно-визвольних змагань на теренах Катеринославської губернії.

Питання формування, циркуляції та функціонування еліт у різні епохи історичного розвитку світових цивілізацій розробляли: Аристотель, Платон, Макіавеллі, В. Парето, Г. Моска, К. Мангейм, Р. Міхельс, Х. Ортега -і- Гасет, М. Вебер, А. Тойнбі та ін. [2, с. 5; 9, с. 91]. На українських землях цей напрям починає активно розвиватися на початку ХХ ст. у працях Д. Донцова, М. Шаповала та В. Липинського. У радянський період у вітчизняному суспільствознавстві поняття еліти майже не використовувалося. Воно розглядалося лише в контексті буржуазних суспільств [9, с. 92]. Значний вклад у розуміння поняття «еліти» внесли сучасні українські вчені: В. Андрущенко, В. Горський, В. Журавський, М. Михальченко [9].

Під поняттям «еліта» ми розуміємо «сукупність індивідів, що володіють владою, приймають рішення стосовно змісту й розподілу основних цінностей у суспільстві. Це ті, хто в різних сферах діяльності перебуває на вершині ієрархії, хто займає важливі привілейовані позиції завдяки своєму престижу та багатству [2]. На регіональному рівні політичної системи діяльність еліт набуває особливого значення, а тому регіональну еліту будемо трактувати як соціальну страту, що досягла найвищого політичного статусу, здійснює вирішальний вплив на процеси прийняття стратегічних політичних рішень у регіоні.

Питання еволюції української еліти недостатньо вивчене як вітчизняними, так і закордонними політологами та істориками. Радянські науковці ігнорували питання елітотворення в УНР, ЗУНР, Українській Державі. Дослідники української діаспори заклали основи

вивчення процесу формування еліт на українських землях в період національно-визвольних змагань. У працях І. Лисяка-Рудницького, П. Феденка процес становлення української еліти розглядається як синтез низки внутрішньополітичних і зовнішньополітичних факторів [3; 11; 12]. Історики діаспори (Т. Гунчак, П. Мірчук, Р. Млиновецький) у своїх працях дещо ідеалізують представників політичного Олімпу того періоду, зокрема: В. Винниченка, М. Грушевського, С. Петлюру. Сучасні українські дослідники зробили великий внесок у вивчення Української революції, зокрема персоналій. Проте вони звертають свою увагу переважно на осіб, діяльність яких була тісно пов'язана із центральними органами влади, тоді як представники регіональних еліт залишаються поза їх увагою [3; 11; 12]. Утім останнім часом з'являються дослідження, що висвітлюють революційні події на периферії [6; 13].

У спогадах М. Омеляновича-Паленка, П. Феденка, І. Мазепи містяться відомості про розгортання революційних подій на Катеринославщині [7; 10; 14]. Сучасні дослідження репрезентовані низкою наукових публікацій, що висвітлюють як діяльність окремих персоналій в 1917 р., так і перебіг подій [1; 4; 8].

У лютому – березні 1917 р. у зв'язку з падінням царського режиму українське суспільство опинилося у складних умовах. В один момент було зруйновано старі інститути влади, а на їх місці починають виникати одночасно декілька осередків влади. На Катеринославщині з початком революції у боротьбі за владу зійшлися російські більшовики, що починають набирати ваги у великому промисловому центрі, адміністрація Тимчасового уряду та, власне, українські сили. Таким чином, можна стверджувати, що на теренах Катеринославської губернії було представлено три елітарні гілки, кожна з яких мала різні політичні платформи та цілі. У статті мова піде про спробу формування місцевою регіональною елітою осередків української влади у зазначеному регіоні.

Функціонери УЦР, які з початком революції взяли на себе відповідальність піднімати українську справу в Катеринославській губернії, вказували на слабкість національних сил у регіоні. Зокрема, у книзі «Ісаак Мазепа. Борець за волю України» П. Феденко зазначав: «Українські сили в самому місті Катеринослав були дуже малі і не на високому рівні» [14, с. 21].

Причини слабкої підтримки українського руху серед місцевого населення необхідно шукати в соціальній структурі тогочасного суспільства. Більшість населення Катеринославщини – робітники, які з усіх усюд величезної Російської імперії стікалися до «залізного серця» України, тож для них українська справа була чужою. Суттєвою проблемою був і низький рівень освіченості українського селян-

ства, що репрезентувало значну частину української нації. М. Шаповал, український соціолог та учасник революційних подій, характеризує українське селянство, писав: «Культурний рівень селян був дуже низький» [18, с. 8], «селянство на Україні було майже неграмотне (неграмотних між українцями на 1917 р. – 71 % на селах ще більше)» [19, с. 28].

Це явище тодішнього українського соціуму яскраво демонструє на сторінках своєї біографічної книги П. Феденко: «Мазепа зустрівся з делегатами (мова йде про Селянський з'їзд), мало-свідомими національно селянами, які повторювали демагогічний клич російської пропаганди: «Воно автономія, – само собою це ще нічого, но територія – значить земля панам!... росіяни казали, що українці не зможуть переселитися за Волгу, за Урал і на Північний Кавказ, коли їм не вистачить землі в Україні. Несвідомі селяни казали: – От тобі автономія! Значить і Сібір не наша, і Кавказ не наш?» [14, с. 24].

Виплекані столітньою російською пропагандою, замучені важкою працею, консервативні селяни навряд чи могли прилучитися до національних прагнень українців, якщо їм не гарантувалося одного – справедливого вирішення аграрного питання, та поки що з цим центральною владою зволікала. Не до кінця розуміла домагань українців і інтелігенція. І. Мазепа, згадуючи про губерніяльний український з'їзд, що був скликаний наприкінці травня, писав: «Велика частина з'їзду складалася з малосвідомих українців, які самі ще не знали, чого власне вони хотіли. Це торкалося не тільки селян, але й деякої частини української інтелігенції» [7, с. 35].

На тлі причин, що гальмували популяризацію української ідеї серед широких верств населення, була одна найголовніша – відсутність власної сформованої національної еліти, яка б вдало функціонувала на всіх рівнях управлінської вертикалі.

На основі мемуаристики проаналізуємо, до яких реальних кроків вдалася еліта Катеринославщини для організації української політичної влади в губернії.

Першим реальним кроком, який би мала вчинити свідомою частиною українства з початком революції – створення власних крайових органів влади. Натомість бачимо, як у перші дні революції в Катеринославі утворилася Рада солдатських і робочих депутатів, в якій український елемент був незначним. Паралельно з Радою організувався й губерньський Виконавчий комітет, де знову-таки українців було небагато [5; 7; 14]. Тимчасовий уряд також не гаяв часу. Замість царської адміністрації було призначено губерніяльного комісара К. Гесберга, відомого своїми антиукраїнськими поглядами [7, с. 24].

У той момент, коли неукраїнські сили організовували свої органи влади, українська інтелігенція влаштувала демонстрації та починала свою роботу на культурному поприщі. Уже 11 березня відновила діяльність катеринославська «Просвіта», почали закладатися українські школи, утворилося Українське учительське товариство, але на політичну організацію не було звернено належної уваги [5, с. 61; 7, с. 37]. Лише наприкінці травня українці після губерніального з'їзду спромоглися організувати Українську губерніальну раду. Активний учасник українського руху у губернії І. Мазепа зазначав, що рада збиралася регулярно, хоча й нагадувала радше засідання «Просвіти» [7, с. 36].

Полковник Омелянович-Павленко згадував: «Врешті, з початком жовтня, відбулися так довго мною очікувані збори губерніальної ради. Вони були численні, і політично досить солідно представлені, бо всі тодішні активні течії були представлені сильно через те презентувалися авторитетно...» [10, с. 61]. Натомість П. Феденко та І. Мазепа стверджували, що українські політичні партії, хоч і були представлені в Катеринославі, проте залишалися досить слабкими [14, с. 21–22; 7, с. 38].

Свідченням неефективної роботи політичних українських партій може бути й відсутність їх осередків у віддалених районах губернії. У доповідній записці П. Феденка до вищого керівництва Української Центральної Ради датованій від 9 серпня 1917 йшлося: «Дорогий товаришу! Зараз пробуваю в самім центрі рудницького району басейну залізних руд. До сього часу тут немає ніякої української ні с.д., ні с.р. організації. Адреса: Веселі Терни на Катеринославщині. Панас Феденко» [16].

Влітку – восени 1917 р. поступово починає зростати авторитет проукраїнських сил. Індикатором підтримки стають вибори до міської Думи, що відбулися у серпні 1917 р. і на яких український рух отримав близько 6 500 голосів [7, с. 40].

Прикладом активізації політичних домагань українців є і звернення вчителів Катеринославщини до П. Я. Стебницького. У ньому висловлювалось обурення щодо політики Тимчасового уряду, «...який зважився політичною межею різати живе тіло етнографічної України і землю сивого Запорожжя – Катеринославщину лишив поза владою автономного українського уряду» [15].

Поглиблення протистояння між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, а також передчуття швидкого краху останнього на вернуло до української ідеї навіть ворожі до неї елементи. У жовтні Катеринославська дума ухвалила резолюцію, в якій вказувала на те, що Тимчасовий уряд порушує право української нації на самовизначення.

Справжнім випробуванням для українських сил стали вибори до Всеросійських установчих зборів, що відбулися наприкінці листопада 1917 р., на яких український блок здобув перемогу [10, с. 29]. Поряд із цим до центральних органів влади надходили заяви про організації місцевих органів влади. Так, наприклад, в одній із таких заяв від 13 листопада 1917 р. йшлося: «Сим сповіщається, що на Шмаківській копальні на Катеринославщині закладено районний виконавчий комітет Української організації для керування справами Комітету північного крила обрано головою комітету І. Грабаренко, заступником О. Рясиченко, Скарбничим В. Негребецький, писарем В. Миргородський» [17].

Важливою подією політичного життя стало і проголошення III Універсалу Центральної Ради. Проте реакція на нього виявилася неоднозначною. І. Мазепа зазначав: «Цей універсал надійшов якось зовсім несподівано. Ніякого особливого ентузіазму на Катеринославщині він не викликав. Не тому, що українці не хотіли ширших прав для України, а тому, що всі вони добре бачили недостачу своїх сил для будування автономії України, а тут раптом – федерація» [7, с. 44]. Подібні думки розділяє і П. Феденко [14, с. 30].

Більш оптимістичні міркування з приводу настроїв мешканців губернії щодо автономії висловлює полковник М. Омелянович-Павленко: «Пам'ятаю, як за два дні до проголошення універсалу зайшла до мене, на Спіфанівську група наших громадян, які повідомили мене, що Центральна Рада готує на 9.11 свій III Універсал, й при цьому запитали, чи не міг би я влаштувати з приводу цього важливого випадку парад» [10, с. 71]. 1917 р. характеризується популістськими гаслами, тому скоріше за все П. Феденко та І. Мазепа висловили бачення своє та свого оточення щодо ситуації після проголошення III Універсалу.

Важливим компонентом успішного розбудовування держави є створення власного інформаційного простору, проте цьому напряму катеринославська еліта національного спрямування не приділяла належної уваги. Учасники тих подій, вказували на те, що видавництво власної газети місцевих українських сил не було пріоритетним. Підтвердження цього факту знаходимо у споминах І. Мазепа та П. Феденка. Зокрема, Ісаак Прохорович писав: «Після вибуху революції, почали видавати свої окремі часописи російські соціал-демократи, жидівський соціал-демократичний «Бунд» та інші... Українці при всіх своїх зусиллях після вибуху революції ледве спромоглися на видання неперіодичного «Вісника Товариства «Просвіта» та на окремих невеликий український відділ у російському тижневику губернiального земства «Народная жизнь»...» [7, с. 40]. Видавництво ж власної газети «Народне Сло-

во» розпочалося лише через 9 місяців після початку революції [14, с. 31].

Відсутність цілісного підходу до пропагандистської діяльності виявлялася не лише у відсутності упродовж тривалого часу власного періодичного видання, що висвітлювало б основні віхи пробудження українства в Катеринославській губернії, а й у відсутності механізму запобігання поширення ворожих агіток, зокрема більшовицьких. Підтвердження цього факту знаходимо на сторінках біографічної книги П. Феденка, який зазначав: «...всюди по найглухішим селах, уже були поширені друковані документи російського советського уряду Леніна: «Декрет про землю», «Декрет про війну» і інші. Ці прокламації висіли всюди... Ніхто не перешкоджав ширенню цих демагогічно зложених документів» [14, с. 34].

Революційні події 1917 р. породжені війною та соціальною напругою у суспільстві загострили й національне питання, проте провідники українства ані в центрі, ані на місцях не були готові перейняти на себе роль політичних лідерів. На другий план відкидали як роботу в середовищі народних мас, так і організацію політичних інституцій. Представники катеринославських українців зосереджували свою увагу перш за все на культурно-просвітницькій роботі, тоді як політику залишали на потім.

Суттєвим прорахунком, який допустила національна еліта в Катеринославській губернії – відсутність власного агітаційного апарату, який би вчасно та зрозуміло доносив до малограмотного населення краю основні як прагнення та домагання Центральної Ради в цілому, так і її регіональних представництв.

Отже, головну битву за Катеринославську губернію представники українських сил програли не на полі бою у прямому протистоянні з більшовиками, а тоді, коли зайняли позицію вичікування і ухиляння від політичного супроводу нації.

Бібліографічні посилання

1. Буланова Н. Діяльність місцевих органів влади Катеринославщини у 1917 (на прикладі Карнаухської волості) / Н. Буланова // Придніпров'я. – Вип. 7. – 2010. – С. 55–31.
2. Васильєва Л. Н. Теория элит: социология политики / Л. Н. Васильева. – М., 2011.
3. Верстюк В. Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: зб. наук. ст. / голов. ред. Р. Я. Пиріг; НАН України; Інститут історії України. – К., 2010. – Вип. 5. – С. 5–22.
4. Грачевська Т. Панас Феденко в революційних подіях 1917–1919 років на Катеринославщині / Т. Грачевська // Придніпров'я. – Вип. 1. – 2004. – С. 69–75.

5. **Дорошенко Д.** Історія України 1917–1921 рр. : у 2 т. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932.
6. **Логінов О.** Вінниця у 1917: Революція у провінційному місті / О. Логінов. – Вінниця, 2011.
7. **Мазепа І.** Україна в огні і бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – К., 2003.
8. **Малиновський Б.** Катеринославська губерніальна рада / Б. Малиновський // Придніпров'я. – Вип.1. – 2004. – С. 130–135.
9. **Марусик Т.** Еліта як духовно інтелектуальний феномен суспільства / Т. Марусик // Регіональні та національні еліти: Хто формує політику? – Чернівці, 2002.
10. **Омелянович-Павленко М.** Спогади командарма (1917–1920) / М. Омелянович-Павленко. – К., 2007.
11. **Солдатенко В.** Революційна доба в Україні 1917–1920 / В. Солдатенко. – К., 2011.
12. **Солдатенко В.** Українська революція / В. Солдатенко. – К., 1999.
13. Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині: Т. 1 / авт.-упоряд. Іванущенко Г. М. – Суми, 2010.
14. **Феденко П.** Ісаак Мазепа. Борець за волю України / П. Феденко. – Лондон, 1954.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.11, оп. 1, спр.10, арк. 5.
16. ЦДАВОВ України. – Ф.1115, оп.1, спр. 44, арк. 7.
17. ЦДАВОВ України. – Ф.1115, оп.1, спр. 44, арк.11.
18. **Шаповал М.** Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928.
19. **Шаповал М.** Великий зрив. Нарис з історії Української революції 1917–1920 // 1 частина: Доба Української Центральної Ради. – Львів, 1936.

Надійшла до редколегії 02.07.2014

УДК 94 (477.63) «1918–1927»

Ю. С. Митрофаненко

*Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського*

**ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ГУЛОГО-ГУЛЕНКА
У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1918–1919 рр.
НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ**

Проаналізовано маловідомі епізоди військової діяльності отамана А. Гулого-Гуленка (Гулія), які стосуються подій Української революції на Катеринославщині у 1918–1919 рр.

Ключові слова: отаман, повстанський рух, отаманщина, армія, Директорія, революція.

© Ю. С. Митрофаненко, 2014